

פרק 1: אופיו של השיח האידיאולוגי

יום שלישי 21 מרץ 2023 13:55

מה מודרני באידיאולוגיה המודרנית?

השיח הפוליטי בימי הביניים לא עסק בעקרונות יסוד מאחר והיו סדר שאי-אפשר לערער עליו - "שלשלת ההווה הגדולה" קבעה כי יש תוקף אלוהי למעמדות ולצורת ההתאגדות האנושית שהייתה דאז; הפיכה של המעמדות ושוויון לכולם היה נתפס ככפירה בקודש וכמעשה גס וכוחני. מחלוקת פוליטית בתקופה המסורתית לא נגעה בעקרונות היסוד הדתיים. תקופה זו של האידיאולוגיה נקראת "האידיאולוגיה הפרה-מודרנית". החידוש, אם כן, של האידיאולוגיה המודרנית היה אפוא הפיכת הסדר חברתי לשוק הומה של רעיונות שלא תמיד חביב להולך בדרך - האידיאולוגיה המודרנית כרוכה בהתנגשות (לפעמים אפילו מכוונת) של השקפות עולם מתחרות רבות. היא כרוכה בשיח נגדי המבקר את האחר ואת ההסדרים חברתיים (מעמדות או סטיגמות). שכן, הסדרים חברתיים הם רק פרי הסכמה חברתית אך ניתנים לבנייה חדשה ושינוי.

בתוך אידיאולוגיה אחת יכולות להיות כמה וכמה השקפות עולם מנוגדות (תת-אידיאולוגיות) שנאבקות אחת בשנייה לשליטה בעוצמה הפוליטית. מאחר ועקרונות פוליטיים רבים מצדדים בהכרח בקבוצות מסוימות, ובכך פוגעות בקבוצות אחרות, יש ריב תמידי על הצדקה האידיאולוגיה של כל קבוצה. האידיאולוגיה שואפת להפעיל עוצמה על הכלל; אילו לא היו הצדקות לאידיאולוגיה הייתה הפעלת העוצמה ככפייה גסה. כפייה היא אמצעי בלתי יעיל ויקר מדי של שליטה חברתית. כאשר לאידיאולוגיה יש הצדקות העוצמה הופכת להיות סמכות לגיטימית. כאשר לאידיאולוגיה יש סמכות לגיטימית היא עוזבת את "שוק הרעיונות הפשוט" והופכת להיות כח מכונן חזק בהכרעות שלנו.

חיפוש אחר הגדרה למושג חמקמק

הגדרת האידיאולוגיה מסובכת משום שבמשך הזמן תפסה כמה וכמה קונטציות שליליות. בגלל שהפכה לשמש כמילת גנאי, אף אחד לא רוצה לאפיין את עצמו כאידיאולוג פוליטי. יתרה מכך, יש האומרים כי אידיאולוגיה כרוכה בעיסוק לא אחראי בתיאוריות, בנוקשות ובניצול של רעיונות למען אינטרסים כמוסים. טענות אלו, בהתאמה, עולות מפי מהשמרנות, הליברליזם והמרקסיזם: עבור השמרנים, האידיאולוגיה תיאורטית וכללית מדי. הרבה דיבורים קצת מעשים. עבור הליברלים, האידיאולוגיה היא "אורתודוקסית" ורדודה. עבור המרקסיסטים, האידיאולוגיה מנצלת רעיונות בשביל אינטרסים חומריים ואנוכיים.

לכן, ההגדרה 'מהי אידיאולוגיה' היא חלק מהמאבק האידיאולוגי עצמו. האידיאולוגיה היא לא תופעה אחת ואחידה אלא בעלת כמה פנים ורבדים. לכל רמה של שיח אידיאולוגי יש מאפיינים ייחודיים לו, ועל כן קשה להגדיר באופן כללי.

ההבדל בין תאוריה/פילוסופיה פוליטית לבין אידיאולוגיה הוא, שבעוד התיאוריה היא עיונית ועוסקת בסוגיות ארוכות טווח של עיקרון, האידיאולוגיה באה עם מנגנון של עשייה - "האידיאולוגיה היא פילוסופיה בסרביל עבודה". אפילו ברמה הכי תיאורטית של האידיאולוגיה, היא עדיין תהיה בעלת ודאות מסוימת כדי לאשר החלטות פוליטיות. אם נמקם את האידיאולוגיה על מפת הניסיון האנושי, היא שוכנת על הגבול שבין תחומי הפילוסופיה והפוליטיקה - "לא הפילוסופיה ולא הפוליטיקה גאות במיוחד בצאצא הממזר שלהן".

ההיסטוריה של המושג

כפי שאמרנו, אידיאולוגיה היא מושג מודרני שנהפכה למה שהיא כיום בעקבות המהפכה הצרפתית; מקורה של המילה היה הרצון לחקור את מדע הרעיונות - האידיאולוגיה הייתה אמורה להיות ענף בזואולוגיה, הסבר מוחלט של מה נכון ומה לא נכון כך שהידע יהיה מוצב על בסיס בטוח ובלתי ניתן לערעור. איך קיבלה מילה זו משמעות לגלגנית? נפוליאון שרצה להמעיט בערכם של מתנגדיו ביטל את רעיון זה בסרקסטיות. האידיאולוגיה שציננה תחילה פרויקט נאור, שבא להבחין בין רעיונות פוליטיים אמיתיים לכוזבים, הפך למונח בעל צליל צורם.

קארל מרקס, מנהיג המרקסיזם, היה זה שהוציא שם רע לאידיאולוגיה יותר מכל אחד אחר; לטענתו האידיאולוגיה היא ביסודה חשיבה פוליטית הנשלטת ומכוונת ע"י אינטרסים חד-צדדיים בהתאם לסביבה של כל אדם. על כן, אין בני אדם "כלליים". באופן בלתי נמנע אנחנו יצורים יחידאיים בעלי מאפיינים מיוחדים שלא יכולים ליצור אידיאולוגיה ניטרלית ללא הכנסה, בלי לשים לב אפילו, של האינטרסים שלנו בתוכה. נקודות מבט פוליטיות לא מתהוות יש מאין - התחרות האידיאולוגית היא מאבק בין אינטרסים של קבוצות שונות. לעיתים, לטענתו של מרקס, העיוות של אידיאולוגיה הוא אף כפול - לא רק שנכנסים בו אינטרסים אישיים אלא לפעמים

היא "שוטפת את המוח" של אנשים שהאינטרס האמיתי שלהם נועד את אותה אידיאולוגיה. מדובר על מקרים שבהם האידיאולוגיה הופכת להיות אמצעי שליטה, או בלשוננו "תודעה כוזבת".

גישה מתונה יותר הוציע סוציולוג בשם **מנהיים** שטען כי לאחר שחשפנו מה האינטרסים העומדים בבסיס אידיאולוגיה יש להמשיך ו"לחפור" כדי להבין את ההקשר החברתי ומהו הרצון האמיתי של המאמינים באידיאולוגיה - לדעתו המרקסיסטים לא עשו את שטענו על אחרים לעצמם; הרי כל הטענות שלהם ניתן לטעון כנגדם. על כן, אין לראות באידיאולוגיה כדר רע וציני אלא חלק בלתי נפרד מתהליך חברתי. אידיאולוגיה אמיתית - "אידיאולוגיה כוללת" (ולא פרטיקולרית) - מבחינה מהם החוקים הסוציולוגים הקושרים את אותם רעיונות חברתיים של האידיאולוגיה. במילים של מנהיים זה נקרא "הסוציולוגיה של הדעת". לדעתו, האינטלקטואלים (בין שעשירים ובין שעניים) יודעים לזהות באופן נטרלי את אינטרסים ולהוציאם מן הכלל כך שיוכלו לחקור את החברה ללא העדפה לקבוצה מסוימת ולדעת מה האמת האמיתית תוך הסתכלות על הפסיפס האידיאולוגי החברתי. האידיאולוגיה, מנקודת מבטם, היא בעת ובעונה אחת גם פחות וגם יותר מכפי שהיא נראית. פחות, משום שלעולם אין הביטוי המנומק של העיקרון הטהור, כפי שהיא הייתה רוצה שנאמין. ויותר, מפני שיש לה תמיד "סדר יום" נסתר, תוכנית חשאית של מטרות קונקרטיים וחד-צדדיות.

אידיאולוגיה כפנאטיות: הגדרה מסייגת

לדעת חוקי מדע-חברה אנגליים אידיאולוגיה היא לא מטרות אלא פנאטיות ולהט בלתי נשלט. היא פילוסופיה שהידרדה לתעמולת המונים. לדעתם, אידיאולוגיה היא מחלה אינטלקטואלית. מנקודת מבט זו אידיאולוגיה תהיה התפיסות הקיצוניות כמו פשיזם או פמיניזם רדיקלי ואילו אי-אידיאולוגיה תהיה ליברליזם ופרגמטיזם, שמעצם טיבו אינו מחובר באופן סופי לשום קו פעולה או מצע אחד. חוקרים אלו מסכימים עם מרקס כי אידיאולוגיה היא מילת גנאי - בניגוד לליברליזם הגמיש והמכיל, האידיאולוגיה היא נוקשה וצרת אופקים.

תפקידה החיובי של האידיאולוגיה: ההגדרה הלא מסייגת

לעומת התיאוריטיקנים מאנגליה היו כאלה שסברו שליברליזם ופרגמטיזם הם גם אידיאולוגיות לכל דבר. שוב, כמו אצל מרקס, מועברת ביקור על אותם תיאוריטיקנים שהם גינו את האידיאולוגיה תוך הגנה על האינטרסים האישיים שלהם (לא הסתכלו על עצמם). לדעת התיאוריטיקנים החדשים יש להפסיק לראות באידיאולוגיה תיאור לפוליטיקה מושחתת אלא להתחיל לראות בה כהגדרה מקצועית מדעית. לדעתם באידיאולוגיה יש גם צדדים טובים וראויים - ללא האידיאולוגיה היה בלתי אפשרי לקיים היום מערכות פוליטיות מודרניות (ללא עבר היסטורי של עם מסוים וכו') בעלות זהות.

אך ברגע שאנו אומרים כי אידיאולוגיה מספקת לנו התרגשות והתלהבות, האם לא חזרנו לראות את האידיאולוגיה כצורה של ביטוי פוליטי שעלולה להיות מסוכנת? מלבד זה, השכל הישר אומר לנו שאידיאולוגיה לא רק מספקת אחדות חברתית; אין ספק שהיא קשורה גם לקונפליקטים ואינטרסים חד-צדדים. יוצא, שלא הצלחנו לצאת מגלגל ההגדרה שלנו...

פרק 2: שמרנות - מה השמרנים רוצים לשמר ומדוע

יום שלישי 28 מרץ 2023 13:57

ממסורת לשמרנות: יין ישן בבקבוקים חדשים

שמרנות, קצת כמו אידיאולוגיה, היא מושג חמקמק; למונח שמרן יש משמעות ממשית מועטה מאוד. אותו מצע אידיאולוגי, המאופיין כשמרני במקום אחד, יכונה רדיקלי במקום אחר - ההקשר הוא בעל חשיבות עליונה. שמרנות דומה במידה מה לרעיונות המסורתיים, שתיארנו בהתחלה, בהנחה ששמרנים רוצים לשמר את מסורות העבר שלנו.

חברות מסורתיות אינן חשות שום צורך להתעמת עם תרבויות זרות, אף לא בכדי להציג ביקורת מנומקת עליהן. זאת משום שפירושה של ביקורת כזו יהיה בהכרח התעסקות באתגר שרעיונות זרים אלו מציבים (אפשרות מסוכנת ו/או מבישה). אם תיארנו את האידיאולוגיה המודרנית כשוק הומה של רעיונות מתחרים, אזי המסורתיים הם בהחלט לא חלק ממנו. הם נועלים את עצמם בפני האתגרים שלו. הם דוחים את ההזמנה להתחרות. בעידן המודרני מסורת לא יכולה עוד "לשבת בצד" ולהעמיד פנים כי אין שוק הומה של רעיונות ואמונות אחרים כך שהמסורתיות תצטרך להצטרף לוויכוח האידיאולוגי המודרני; **השמרנות היא ההסתגלות, הצמיחה וההגנה של רעיונות מסורתיים מותקפים**. אם נבחן את התפיסות המסורתיות שנשארו באירופה בתקופה שיצאה מימי הביניים לעידן המודרני, נראה כי הן אלה שנזחה בעתיד כחשיבות שמרניות אידיאולוגיות. דוגמאות לחשיבות ולנושאים מסורתיים הם:

1. **מנהג ותקדים (או "זכות חזקה")** - על פיהם יש לתת זכויות ולקבוע מה לגיטימי או לא.
2. **אמת מוחלטת** - האמת היא אחת ונצחית.
3. **מגבלות אנוש** - בני האדם הם יצורים פגומים, אגואיסטים, שלא ניתן להביאם לשלמות.
4. **הייררכיה** - היכולות האנושיות מחולקות בצורה לא שווה ולכן יש כאלה שיכולים להנהיג ויש כאלה שלעולם יהיו רק מונהגים.

נושאים שמרניים

הוגה דעות שסימל את תקופת ההשכלה היה **וולטר**. הוא פעל רבות לביטול וניגוח רעיונות מסורתיים; למשל, הטענה כי בני אדם בלתי מושלמים ולפיכך חסרי יכולת לשיפור עצמי הייתה רק הצדקה קנונייתית לשמירה על אי-צדק. וולטר הכריז בביטחון כי טעויות העבר אינן שולטות בהכרח בעתיד. איננו חייבים להישאר קורבנות של דרך שמעולם לא בחרנו מרצון. המסר שלו היה בונה והרסני כאחד - פנייה אופטימית עזה לעתיד מאור ברצינות, ובה בעת הכרזת מלחמה על מגבלות העבר.

בניגוד אליו, **רוסו** - שהיה הוגע דעות פוליטי בתקופת ההשכלה - לא רץ בידיים פתוחות כלפי הרצינות אך כן הסכים כי לגיטימיות של סמכות לא צריכה לבוא ממסורת אבות קודמת אלא מתוך רצון של האדם. כדי שתהיה לגיטימית באמת, כתב רוסו ביצירת המופת שלו, "האמנה החברתית", על העוצמה הפוליטית לבטא את הרצון הכללי של קהילה.

1. **תקדים וזכות חזקה - אדמונד ברק**

ברק, פוליטיקאי אנגלי, הסתייג רבות מהתיאוריה של קודמיו והיה קונקרטי ומעשי - "אני חייב לראות את הדברים, אני חייב לראות את האנשים".

יסודות השמרנות לשיטת ברק

פוליטיקה היא פעילות מעשית, המבוססת על ניסיון. תיאוריות פוליטיות אינן רלוונטיות כמדריך לפעולה פוליטית (סומך על מסורת אבות כי בטח האבות היו חכמים). החברה האנושית מורכבת ועדינה מדי בכדי שאפשר יהיה להקיף את כולה בסכימות (תבניות) רצינות. סיכמו כאלה יתגלו באופן בלתי נמנע כלא מתאימות לעולם האמיתי של המעשה. לכן, מוסדות אינם פרי יצירתם של רצון מודע או חוזה רצינותי מול החברה. הם מתפתחים בתהליך איטי ומואץ של ניסוי וטעייה היסטוריים. לפיכך חייבים להניח, כי מנהגים המתקיימים זמן רב אוצרים בחובם מידה רבה של חכמה. היות שחשיבה של יחידים מבוססת תמיד על ניסיון מוגבל, יש לגשת אליה בחשדנות. לעומת זאת, המין האנושי בכללותו הוא חכם. משום שדוקטרינות רצינות חסרות גמישות (שבאה עם הניסיון), הן נוטות לקיצוניות ונוקשות. כשהן נתקלות בקונפליקט, סביר להניח שאלימות תבוא בעקבותיה. העקרונות הנאותים לפעולה פוליטית הם זכות חזקה וזעה קדומה (במובן החיובי, כעצה של חכם זקן). עקרונות אלה מספקים קריטריונים שבאמצעותם אפשר לשפוט תביעות לזכויות, חובות וזכויות מיוחדות.

ביקורת על גישה זו

אם בחברה שהייתה מבוססת תמיד על עבודת, הייתה קבוצת עבדים מתמרדת בשם הזכות ליחס שווה - מושג שלא היה קיים לפני בחברה שלהם (חסר תקדים) - האם, עפ"י גישת ברוך, מרידתם הייתה מוצדקת? האם גישתו של ברוך דוגלת בעבודת לעולמים ובאי שינוי חברתי בכלל? הרי מהו הניסיון של המסורת אבות אם לא שינוי חברתי לאורך הדורות...

2. האמת היא אוניברסלית ובלתי משתנה - ליאו שטראוס

שטראוס היה איש אקדמיה (ד"ר לפילוסופיה) שנולד בגרמניה והיגר לארה"ב. בעל חוג אקדמי ששמר את רעיונותיו, וחסידיו נמצאים ברחבי הממשל האמריקאי עד היום.

יסודות השמרנות לשיטת שטראוס

לדעתו, מסורות פוליטיות לא יכולות להיות הבסיס לשיפוט הפוליטי שלנו משום שהן סותרות באופיין. יתרה מזו, הרבה דברים במסורת נשתמרו בשל תאונה היסטורית או קנוניה. מסורות פוליטיות, ובאותה מידה גם האמונות הפוליטיות האחרות שלנו, מצריכות הצדקה על בסיס עקרונות מנומקים. עקרונות כאלו נובעים מאמות מידה אוניברסליות ומוחלטות הנגישות להבנה פילוסופית. ההיגיון הפילוסופי שונה באופן יסודי מן השכל הישר או מן ההיגיון המדעי (לא היה מעריך של המדע:). הוא מקיף ונצחי באופיו והוא נגיש רק לחכמים באמת (מצדיק הייררכיה). החתימה אחר אמתיות מוחלטות היא מטרתה של חשיבה פוליטית אמיתית. לטענתו, **רלטיביזם** (=האמונה שרעיונות אינם מכילים שום אמת, עצמאית או תלויה) הוא האויב הגדול של המחשבה הפוליטית האמיתית ו**הפתולוגיה** (= המחלה שמשבשת את התפקוד התקין) הנפוצה ביותר במחשבה המדינית. ברור לו כי הרלטיביזם מתאים לגמרי למשטר ההמונים המודרני משום שהוא מתחנף לאותם המונים חסרי תרבות. היות שהוא פוסל את אמות המידה, הרלטיביזם מכחיש שהפשוט נחות מן האצילי ובעל המידות הטובות. ניתן לטעון כי דווקא הרלטיביזם מעודד סובלנות - שהיא טובה. אך הסובלנות הרלטיביסטית אינה נובעת מכבוד לרעיונות אחרים מתחרים, אלא מהיעדר כל אמות מידה שבאמצעותן ניתן לשפוט אותם. בסופו של דבר, אם אי-אפשר להעלות טענות מנומקות בעד הסובלנות (כלומר - אם אין לנו אמות מידה לבדוק מי יותר טוב הרלטיביזם או המסורתיות), היא קורסת לתוך סתירה עצמית.

ביקורת על גישה זו

האם באמת הטענה כי קיימת אמת אחת, נצחית ומוחלטת מחזיקה מים נגד העובדה שיש מגוון אינסופי של תרבויות אנוש מנגד? יש בטענה של שטראוס נאיביות והתנשאות שהאמת התגלתה רק לקומץ קטן של אנשים ותרבויות.

3. אי השלמות האנושית: אוגוסטינוס הקדוש, תומס הובס, זיגמונד פרויד

את החשיבה - כי האדם אינו מושלם ופגום מאז החטא הקדמון בגן עדן - התחיל אוגוסטינוס הקדוש, המשך תומס הובס (אם כי בצורה יותר מדעית ופחות דתית) וקייב זיגמונד פרויד.

יסודות השמרנות לשיטת אי-השלמות האנושית

בני האדם הם פגומים ומוגבלים מיסודם; מקור אי השלמות החברתית טעמון באי השלמות האנושית. אין בכוחם של החיים הפוליטיים לתקן את הפגמים הללו משום שהם טבועים בטבע האנושי. החיים הפוליטיים לא יכולים יותר מאשר למנוע בעד בני האדם מלפעול בהתאם לכוונותיהם האנוכיות והטורפניות מטבען. כל הניסיונות לחולל רפורמה פוליטית ומהפכה חברתית יסודית (כלומר - דרך חשיבה חדשה לחיות חיים מדיניים) ייכשלו תמיד, מפני שהם יכולים לטפל רק בסימפטומים ולא במקורות הבעיות האנושיות. חלוקה שווה של רכוש או זכויות פוליטיות אינה יכולה לשים קץ ליריבויות אנושיות, ניצול או אנוכיות. מידות רעות אלו רק יעלו מחדש על פני השטח בצורות חדשות (ולא בהכרח רצויות יותר). **הפרוגרסיביזם**, שמעודדים את התקווה חסרת הבסיס כי האנושות יכולה להשתפר, מסכנים את הסדר החברתי ואחראים בצורה רבה לסבל האנושי. כלומר העידון שהם רוצים לטבוע באנשים רק יגרום לאיפוק גדול יותר של היצרים הטבעיים שיתפרצו במקדם או במאוחר בכל הכוח ובשיא הכיעור.

ביקורת על גישה זו

ברור לכל אדם מאוזן ורציונלי כי לאדם יש טבע כעור ופראי - השמרנים מתפרצים בסערה דרך דלת פתוחה. הכרה בפוטנציאל של האדם לשחיתות היא, למעשה, רק צעד מקדים לכל ניתוח פוליטי. הכרה זו בוודאי אינה מחייבת אותנו לשמרנות. השמרנים לא חידשו כאן משהו שהפרוגרסיביזם לא כבר התמודדו איתו - ידוע שטבע האדם רע מנעוריו ועל כן יש להקפיד יותר על חוקים וכללים חברתיים. ביקורת אחרת היא כי בני אדם שפונים לעשות טרור רק כאמצעי אחרון (שום דרך אחרת לא הצליחה להם לפני) האם נכליל כעת שכל האנשים רשע טהור? הרי מלכתחילה אותה קבוצה מדוכאת פנתה בדרכים מתונות ומכובדות ורק כמוצא אחרות פנתה לצד הפראי שבה. האם היינו מצליחים להכיר באמונות חדשות וטובות (כמו פמיניזם, אי-עבודת ועוד) לולא הסתכלנו לרוע הטהור בעיניים? לולא הכרנו באי-השלמות האנושית שקיימת בכל אחד מאיתנו? זוהי טענה מעורפלת מדי שבפועל כמעט ולא אומרת כלום כדי להביא

4. הצורך בהייררכיה: אורטגה אי גאסט

הטענה, כי לא טוב להמון לנהל את המדינה אלא יש צורך באליטה נבחרת ש"יודעת דבר", הועלתה עוד ע"י אפלטון בספרו "המדינה" (פילוסוף יווני קדום ומוכר). רעיון זה ניתן לראות בעידן המודרני בספר "מרד ההמונים" שנכתב ע"י אורטגה אי גאסט במאה ה-20. הספר הופיע ב-1930 בתקופה מאוד מתוחה ומלאה בהפיכות שלטונית וחברתיות (המהפכה הסובייטית, עלייתו של מוסוליני ושל הנאציזם). בספרו אורטגה יוצא כנגד ההמוניות המודרנית וקורא לה "חולשת רוח". לדעתו, להיות חלק מההמון פירושו להרגיש בדיוק כמו כולם ולא להיות מודאג מכך; לא לדרוש דבר מעצמך.

יסודות השמרנות לשיטת אורטגה

"איש ההמון" תפס את מקומן של האליטות התרבותיות הטבעיות במערב. הוא מתאפיין "במחלה" נפשית מזיקה; הוא אינו דורש דבר מעצמו ומרצה ממה שהוא - היותו בדיוק כמו כולם. ההמונים היו קיימים תמיד אך מה שהשתנה היום הוא תביעתם לעוצמה פוליטית. הם מתעקשים לכפות את אמות המידה, ההשקפות והערכים "העלובים" שלהם בכל מקום. ההמונים אינם מבינים שעל מנת לשמר תרבות יש צורך בדאגה ובטיפול. יש להם עניין רק בזכויותיהם; אין להם כל הבנה לכמרי חובות ואחריות (רוצים להנהיג כמו פוליטיקאים אבל לא לשאת באחריות כמו פוליטיקאים). להמונים אין שום כבוד לסמכות מעליהם או לשום מגבלות על רצונם. בדומה לצעירים, הם חיים למען הרגע וחשים את עצמם בלתי מנוצחים. שיוויון, בעבור ההמונים, הוא תחבולת השטחה שנועדה להוריד את כולם לרמה העלובה שלהם (במקום להעלות את עצמם לאלוהים). באופן דומה, דמוקרטיה ליברלית היא אמצעי המאפשר להם לרדוף אחר ההנאות שלהם מבלי שהיו רדופי תחושת נחיתות. בתוך ההמונים יש קבוצה שאורטגה קורא לה "בורים מלומדים" או "טכנוקרטים" - הם אלה שהוכשרו בתחום התמחות צר כלשהו ואין להם השכלה תרבותית רחבה. לטענתו, הם מייצגים את איש ההמון בצורה המסוכנת ביותר שלו. בהיותם מורגלים לסמכות וליחס כבוד, הם אינם מסוגלים לתפוס את חוסר ההבנה שלהם עצמם. הם מתעקשים על הדעות שלהם בביטחון קיצוני.

תנועות ההמונים המודרניות - כמו פאשיזם או בולשביזם (= "דיקטטורה של הפרולטריון", שליטה בלעדית של מעמד הפועלים על השלטון) - מייצגות במדויק את המנטליות של איש ההמון. הן חסרות תחושה היסטוריה, מאמינות שאין גבול למה הן מסוגלות לעשות, כופות את החשיבות שלהן על הכל, ומדברות בשפה פוליטית של הפרחת סיסמאות רדודות. רק אם ההייררכיה הטבעית של האנושות תוכל לשוב ולכונן את עצמה, אפשר יהיה למנוע אסון. יחס כבוד לאלוהים התרבותית מצד ההמונים הוא הדרך היחידה, שבה אפשר לשמר את האנושות התרבותית.

ביקורת על גישה זו

בנוסף לביקורת שהעלנו על נושאי השמרנות הקודמים, שניתן להעלות גם כאן, ניתן להעלות את הביקורת כי עברו יותר מ-80 שנה ולא נראה כי האנושות הדרדרה לסכנה ממשית של "פלישת הג'ונגל". הטענה של אורטגה, כי שלטון ההמונים יוביל לאסון, הופרכה; כיום אנו בשיא הפריחה האנושית בניגוד לתקופות בהן הייתה העדפה לאליטות שבהן היו הישגים עלובים למדי לאנושות.

ביקורת אחרת היא שהסלידה של אורטגה מעליית מומחים (הנדסאים, מדענים, רופאים ועוד) מתאימה בדיוק למה שהיינו מצפים מאציל, "איש הספר", המרגיש מותקף בכך שהופך להיות לא רלוונטי ומאבד מהייחודיות ומהחשיבות שלו. אותו אציל יטען ויעשה הכל כדי להחזיר את עצמו למעמד מכובד שנכחד.

פרק 3: מליברליזם לליברליזם של רווחה

יום ראשון 23 אפריל 2023 23:53

ליברליזם מודרני: דומיננטי ורב גוני

אם נמדוד הצלחה של אידיאולוגיה לפי גודל התפוצה שלה והפופולאריות שלה, הרי שנגיע למסקנה כי הליברליזם הוא האידיאולוגיה המודרנית המצליחה ביותר. בבסיסו של רעיון הליברליזם שוכנים הערכים הבאים: אינדיבידואליזם, זכויות אזרח, בעלות פרטית ופלורליזם. בארה"ב לליברליזם יש כמעט מונופול אידיאולוגי; גם השמרנים הסגורים ביותר בארה"ב הם עדיין ליברלים שפשוט תופשים את הליברליזם לפי נוסחו הישן.

אם ננסה להגדיר מהו ליברליזם בדיוק לא נצליח או שנגיע לכמה וכמה הגדרות שונות שכולן נכונות מאחר וכיום ישנם מלא זרמים ותתי-זרמים בליברליזם כך שהמושג "ליברלי" הוא עמום ביותר. העמימות בין היתר נובעת מכך שגם למילה "חירות" (libertas) נוצרו שתי משמעויות עם התקדמות ההיסטוריה. במקורה, חירות הייתה חירות-חיובית; החופש של פשוטי עם להשתתף בבחירות ובשאר הפעילויות הפוליטיות הציבוריות. כלומר החירות להיות אזרח אקטיבי למען המדינה והחברה. בימינו, החירות נתפסת יותר כחירות-שלילית; החירות שאף אחד לא יתערב לי בעניינים ושהמדינה תשרת אותי. כלומר החירות להיות אזרח פאסיבי שהמדינה נוצרה למענו. נקודה נוספת המשפיעה על עמימותו של מושג הליברליזם היא שליברליזם אירופי אינו ליברליזם אמריקאי - בעוד הראשון נחשב דווקא הצד הימני של המפה הפוליטית (התנגדות למדיניות רווחה וכן שוק חופשי), האחרון נחשב הצד השמאלי של המפה הפוליטית (קידום מדיניות רווחה והתערבות ממשלתית למען החלש).

למרות העמימות הרבה של המושג, יש לנקוף לזכותו כי הוא שרד שלוש מאות שנה של התפתחות ועדיין שורד ומתפתח. במשך מאות שנים נוצרה תערובת עשירה כ"כ של זנים ותתי-זנים ליברליים, שהליברליזם בן זמננו מקשה על הגדרה חש משמעות.

מהות הליברליזם: ההיסטוריה של הרעיון

• ליברליזם קלאסי

הליברליזם המודרני הופיע לראשונה במאה ה-17 בעקבות מלחמת האזרחים האנגלית שפתרונה נקרא "המהפכה המפוארת". המצע הראשוני של הליברליזם היה להרפות את המגבלות ואת ההגנות על היררכיות ואורתודוקסיות מבוססות. במקום נתינים צייתנים, הליברליזם ביקש ליצור אזרחים אוטונומיים. לכל אדם, טענו הליברלים, יש מרחב ריבוני שאין לחלול, ושלתוכו הרשויות מנועות מלחדור. לדעתם, צורת השלטון הכי טובה היא שלטון שמושל פחות ככל האפשר. מצע זה הקים את המושג "חירות-שלילית". חירות שלילית = החירות מהתערבות ציבורית מעניינים פרטיים.

• ג'ון לוק

לוק, שהיה פילוסוף אנגלי שפעל במאה ה-17, העלה על נס את הזכות לקניין. הליברליזם של לוק היה מבוסס על הרעיונות הבאים: ראיית בנ"א כיצורים רציונאליים, אנוכיים, שיש להם באופן טבעי זכויות לחיים, חירות וקניין. למרות שבנ"א מכבדים בד"כ זכויות של אחרים, ללא סמכות בוררת עימותים בין יחידים יכולים לסכן את השלום. כתוצאה מכך נוסדה המדינה - המדינה נוסדה כדי להגן על הזכויות הטבעיות שלנו. בתור בוררת סכסוכים בין אזרחיה, היא מאפשרת לנו להנות מהזכויות שלנו בשלווה. מאחר והמדינה אינה המקור לזכויות אנוש, היא אינה רשאית להפר אותן. זכויות אלו, ובייחוד הזכות לקניין, הן מוחלטות. זכויות תמיד יהיו אישיות. זכויות קהילתיות אינן קיימות לדעתו של לוק (מה שנדמה לנו כציבור שרוצה דבר מסוים, זה אוסף של בודדים המממשים את זכותם). לפיכך הקהילה אינה רשאית להפר זכויות אינדיבידואליות למען איזושהי "טובת כלל" כזו או אחרת.

• אדם סמית

אדם סמית היה תיאורטיקן ליברלי סקוטי הפעל במאה ה-18. תרומתו של סמית לרעיון הליברלי הייתה שהשוק הכי טוב הוא שוק חופשי לגמרי ללא התערבות ממשלתית - יחידים החותרים אחר האינטרסים שלהם מובלים בידי יד נעלמה להוסיף עושר ציבורי. השוק החופשי, המתבסס על מחיר, היצע וביקוש, מתאם בין פעילויותיהם של אינספור בנ"א יותר מכל שיטה מתוכננת אחרת. האינטרס העצמי האינדיבידואלי הוא המניע האמין ביותר ביצירת עושר לכל. לכן צריך להשתדל מאוד להימנע מהתערבות ציבורית בפעולות השוק החופשי.

רביזיה (=בדיקת עקרונות) של הליברליזם הקלאסי

תפיסה ליברלית חדשה ורבת עוצמה של צרכים חברתיים החלה לקרוא תיגר על התפיסה הליברלית הישנה, שמוטב לא להפריע למנגנוני השוק הספונטניים והלא מוסדרים. גישה זו ראתה בקפיטליזם בעייתיות רבה - היא קראה תיגר על הזיהוי הליברלי הקלאסי של חופש עם חופש כלכלי. האלטרנטיבה שהעלתה גישה חדשה זו היא ליברליזם של רווחה - התיאורטיקנים החדשים לא ביקשו לערער על האמונה בזכויות הקניין או להתכחש לאינדיבידואליזם אלא ביקשו להתאים את הליברליזם לעולם החדש. הם שאפו לתפקיד חדש שהשלטון ימלא - דאגה לחלשים. לפי הרעיונות החדשים, הגנה על קניין היא שמירה על זכויותיהם של אלו שכבר יש ברשותם כמויות גדולות של רכוש. אם השלטון הוקם על מנת להגן על הרכוש, האם יש פלא בכך שמצבם של חסרי הרכוש הוא רע כל כך הן מבחינה חוקית והן מבחינה פוליטית? תפקידו של השלטון דורש הגדרה חדשה.

• תועלתנות

האסכולה הפילוסופית שנקראה גם "תועלתנות" הכילה בתוכה רעיונות חדשים אלו. רעיונות אלו יצרו מתח בין תועלתנים לליברלים קלאסיים - בעוד האחרונים מנבאים שחירות לגישה זו ואומרים כי אין לפגוע בזכויות היחיד למען טובת הכלל, הראשונים מבטלים אותם באמירה כי הם מנפחים את החששות. הליברליזם בנוסח הרווחה נוטה לקבל תפיסה חיובית יותר של התפקיד המוטל על הממשלות (חירות חיובית). התועלתנים מביאים את האינדיבידואליזם להגדרה מחדש - זכויות הפרט חורגות אל מעבר לאלו הקשורות לקניין ואי-התערבות. אינדיבידואליות יכולה להתפתח רק בתנאים חברתיים חיוביים מסוימים ולא בעוני מחפיר.

• ג'ון סטיוארט מיל

מיל היה הוגה דעות ליברלי תועלתן גדול ביותר במאה ה-19 וכתב את החיבור "על החירות". בחיבורו הוא מרחיק לכת ושואל מהי ההצדקה לחופש הרעיונות והדעות? לשם מה קיימת חירות? מדוע היא חשובה?

לעיתים קרובות זכויות קניין מוחלטות ושלטון מזערי אינן מקדמים את עניין החירות. שוק חופשי חסר רסן יוצר עוני ומונופולים אשר הם אויבי האוטונומיה האישית. בתופסם את החירות במונחים של זכויות קניין, ליברלים קלאסיים הפכו ללא הצדקה את מעמדו הציבורי של האדם למותנה בנכסיו הכלכליים. לא פחות מזכויות הקניין, מכריעות הזכויות האזרחיות הפוליטיות של הדמוקרטיה השתתפותית להתפתחותם של בנ"א חופשיים. לפיכך יש להרחיב את התפיסה הליברלית כך שתכלול את יצירת התנאים החוריים והרווחניים להתפתחותם של בנ"א נבונים, יודעי דבר ואחרים מבחינה מוסרית. את האינדיבידואליזם הקיצוני של הליברליזם הקלאסי יש למתן כדי לתת מקום לשיקולים של טובת הכלל ורווחה ציבורית. כלומר לתת מקום לתפקיד החיובי ששלטון יכול למלא בשמירה על החירות.

• תוכניתו המעשית של ליברליזם הרווחה

אם נתרגם את הרעיונות התיאורטיים של ליברליזם הרווחה, נקבל למעשה תוכניות חברתיות רבות שמכוונות לתיקון גילויים חמורים של עוני, ניצול והשפלה. תוכניות אלו נקראות גם "רשתות ביטחון". כחלק מאותן רשתות בטחון קם סוג כלכלה חדש בשם "כלכלה קיינסיאנית" על שמו של כלכלן בריטי ליברלי שדגלה בהשקעה כלכלית של המדינה בשוק החלש (=הוצאה גרעונית). מעין השקעה ראשונית בשוק החלש כדי שישגשג בעתיד ויוכל להחזיר את הטובה למדינה. רעיון זה הרחיב את תפקיד הממשלה עוד יותר.

ליברליזם של רווחה תפס במיוחד בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם השנייה אך החלו להופיע סדקים בשיטה זו. ההוצאות הגרעוניות יצרו חוב לאומי בפרופורציות ענקיות שהערים קשיים על כלכלת המדינה והייתה הרגשה כללית שהאוטונומיה הפרטית נפגעה רבות. קשיים אלו הקימו לתחייה את הליברליזם הקלאסי; הכישלונות של המנגנונים הממשלתיים הגדולים ומגבלות ההנדסה החברתית המכוונת, הוכיחו את הרעיון ש-"שוק חופשי הוא הערב הטוב ביותר לחירות אישית". עלייתו של הליברליזם הקלאסי לא הורידה לגמרי את הליברליזם של הרווחה אלא נוצרו בביורור כעת שתי אסכולות של ליברליזם:

○ האסכולה שמכונה "השמרנים" - מאמינה כי השוק הכלכלי לא צריך להיות מכוון אלא דווקא ערכי המוסר הציבוריים.

○ האסכולה שמכונה "הליברלים" - מאמינה כי השוק הכלכלי צריך להיחן בקפידה בידי הממשלה ודווקא הסוגיות המוסריות צריכות להישאר לבירה פרטית.

בתוך כל אסכולה ראשית כזו נחלקו ונוצרו עוד זרמים קטנים של ליברליזם הדוגלים ברעיונות ראשיים כאלה ואחרים.

ליברליזם: הנושאים הקבועים

על אף שהשיח הליברלי הוא רב-גוני, כמה נושאים נשאו רבועים בו במשך כל התפתחותו ההיסטורית (למרות שגם נושאים קבועים אלו זוכים לפרשנות שונה בכל אסכולה):

1. בני אדם הם רציונאליים ואדונים לעצמם - בנ"א הם יצורים נאורים. האדם הוא אוטונומי ואדון לעצמו ורכושו

- ומרחבו הפרטי הם קדושים.
2. **שיווינויות ליברלית** - כל אדם הוא בעל מעמד מוסרי זהה לזה של אחרים. שיוויון לפני החוק ושיוויון של זכויות אנושיות בסיסיות הם חובה.
  3. **היגיון אוניברסלי** - הליברליזם אינה אמורה צרת אופקים המתאימה למיקום גיאוגרפי מסוים. מאחר וכל בני האדם רציונאליים ונאורים, הליברליזם מתאים וטבוע בכל בני א.
  4. **הטוב והנכון** - הבחנה חדה בין ה-"טוב" וה-"צודק": טוב = כרוך במטרות ערכיות ומסוריות שבבן"א מציבים לעצמם. צודק = קשור לאמצעים ולא למטרות. עוסק בהליכים נאותים שיש ללכת בהם כדי להשיג את ה-"טוב"; כללי המשחק שיש ללכת בהם כדי להשיג את ה-"טוב". מדינות חייבו להישאר ניטרליות ופאסיביות לגבי ה-"טוב" אך לקחת חלק פעיל לגבי ה-"צודק".
  5. **ספקנות ופולרליזם** - הטלת ספק במוחלטות מוסרית.
  6. **חירות שלילית מול חירות חיובית** - ליברלים נזהרים מתפיסות של "חירות חיובית" מפני שיש בכך "כפייה" על אדם ללכת בדרך מסוימת וההיסטוריה תעיד על ממשלות ומערכות פוליטיות כפייתיות. תמיד תהיה התנגשות באסכולות בין "חירות ל-" (זוהי חירות חיובית) לבין "חירות מ-" (זוהי חירות שלילית).
  7. **פרגמטיזם (=מעשיות) ורפורמה בשלבים** - העדפה של מעשיות איטית שלה אחר שלב מאשר רפורמה ושינוי מבנה רדיקלים בקנה מידה גדול. שינוי בתוכניות-אב אידיאולוגיות מאיים על החירות, היעילות והיציבות החברתית.
  8. **הרגיל מו האפי (=אדיר)** - הליברליזם אינו מאופיין בנחרצות וברגשות עזים שסוחפים אחריהם המונים כמו שיש באידיאולוגיות אחרות. בכך יש יתרונות וחסרונות: יתרונות - כך יש שגרה רגועה ויציבה שקשה בה "לאבד את הראש". חסרונות - מעודד בינוניות וחוסר שאיפה לדברים גדולים. *"אם מישהו מאמין ברצינות שמטרת ההיסטוריה היא לספק במה לגיבורים... הליברליזם... מאמין שהפוליטיקה נכשלה כשאר הגבורה נעשתה הכרחית"*

ליברליזם קלאסי בן זמננו

אין לטעות ולחשוב שהשוני בין ליברליזם קלאסי לבין ליברליזם של רווחה קטן ושולי. מדובר בשני עמדות שונות מאוד שחצויות ע"י רעיון משותף.

• פרידריך א' האייק

האייק היה כלכלן וחתן פרס נובל. הוא תמך בגישה של הליברליזם הקלאסי שהעדיף כלכלה חופשית. לדעתו, מוסדות אנושיים צומחים מתוך פעולת הגומלין הלא מתוכננת של אינטרסים אנושיים אינדיבידואלים. ללא ידיעה אישית זה על זה וללא הסכמה בלשהי על ערכים, הפעילויות הספונטניות והאנוכיות של יחידים נפרדים יוצרות סדר ויזמות שיתופיות:

"חשוב על קיצורי דרך בדשא - הם קיימים בכל קמפוס - שהפכו עם שהנים לשבילים ברורים ומקובלים. שום תיאום בין המוני מקצרי הדרך היום-יומיים לא היה נחוץ על מנת ליצור אותם..."

המחירים של המוצרים בשוק הם אלה שגורמים לתיאום האינטרסים השונים של בני"א. ללא סמכות כפויה או תכנון מכוון, השוק החופשי מספק ביעילות מידע כלכלי בנוגע להעדפות אישיות ולאינטרסים אינדיבידואלים. באמצעות מנגנון האיתות של המחירים, האינטרסים המגוונים של בני"א שונים מתואמים היטב. התחרות מביאה להורדת המחירים כשם שהיא מביאה להעלאת האיכות והשירות.

כלכלות מתוכננות נכשלות משום שהן אינן מסוגלות לשכפל באופן מלאכותי את רשת התקשורת, שהיא טבעית לשוק החופשי. יתרה מזו, הן בהכרח כפייתיות מפני שהן כופות בדרך סמכותית מטרות אנושיות מסוימות, במקום לאפשר את הסדרתן של מטרות שונות באמצעות שוק פתוח המשרת את רווחת הכלל. החירות חיונית לפעולת השוק מני שהיא מאפשרת את הביטוי המלא והמדויק של צרכים ואינטרסים אנושיים שונים: שיטת הייצוג היחסי (המקצה ייצוג בהתאם לאחוזי הקולות) עולה ברגישותה על השיטה הרובנית (שלפיה המנצח, שניצח עפ"י רוב הקולות, לוקח את כל הקופה. גם את הקולות שלא בחרו בו).

חירות כלכלית-החופש להגות תוכנית פעולה, לחשב את תוצאותיה ולהוציא אל הפועל אינטרסים פרטיים- היא התנאי לכל סוגי החירות האחרים. על כן, מטרת השלטון היא לערוב לכך שהשוק יתפקד ללא הפרעה. הפוליטיקה היא אמצעי להשגת חירות כלכלית, לא מטרה בפני עצמה. לפיכך תפקידו של השלטון צריך להיות מינימלי. אסור לו להתערב בפעילות רגילה של השוק - לא ע"י תיקון תוצאת תחרות השוק באמצעות חלוקה מחדש של ההכנסה, ולא ע"י פעילות למען הטובה המדומה של הכלל.

• רוברט נוזיק

זכות יכולתנו לבנות חיים בהתאם לתפיסת ה-"טוב" האינדיבידואלית שלנו, כל אדם זכאי שיתייחסו אליו

כאל מטרה ולא כאל אמצע. אין לצמצם את האינדיבידואליות האנושית באמצעות איזון, מיצוע (מלשון ממוצע) או מיזוג מטרות אנושיות למען רווחת הכלל. לשלטון אסור לפגוע בזכויות האנושיות הבסיסיות שלנו ללא הסכמתנו. למשל, אסור לכפות חלוקה מחדש או הסדרה ציבורית על הזכות שיש לכל אחד מאיתנו על רכושו, כל עוד הרכוש הושג בדרך לגיטימית באמצעות עבודה, חילופין או ירושה. אע"פ שנדיבות אישית רואיה לכל שבח, אין לפגוע בזכויות קניין על מנת לקדם מטרות חברתיות קולקטיביות כמו סיוע לעניים, אספקת שירותי בריאות או טיפוח החינוך.

אין עוגה חברתית שאפשר לחלקה. הקניין שייך לבעליו; הוא אינו נכס שיתופי. אין להעריך זכויות קניין במונחי התועלת החברתית שיש בהן, או בהתאם למה שאחרים עשויים לחשוב על תכונותיהם המוסריות של הבעלים. אלו הן זכויות שאינן דרושות הצדקה חברתית, מפני שהן קודמות לחברה המאורגנת ואינן תלויות בה. התפקיד הלגיטימי היחיד של המדינה הוא לספק הגנה ולהבטיח שחוקי המשחק יכובדו. למדינה מינימלית זו אין יעדן אוטונומיים משלה. תאוריות מצב סופי של צדק (ששמות דגש שיהיה שיוויון וצדק בתוצאה ולא בתהליך) מסכלות את פעולות הגומלין הוולונטריות של בנ"א אוטונומיים באמצעות קביעה מראש מה חייבת להיות תוצאתן. במקום לאפשר לבנ"א חופשיים לרדוף אחר מטרותיהם ולקבל כל תוצאה שהם מגיעים אליה מבלי להפר זכויות אישיות, תיאורטיקנים של צדק סופי דוחים בקביעות את תוצאות הישגיהם של בנ"א חופשיים ומתקנים אותן. לפיכך תיאוריות של מצב סופי הן מערערות יציבות וכפייתיות ללא רחם.

פרק 4: מליברליזם של רווחה לסוציאל-דמוקרטיה

יום חמישי 11 מאי 2023 11:25

ביקורות על הליברליזם הקלאסי

נבחן את הביקורות שהועלו נקד הליברליזם הקלאסי שדגל בקפיטליזם חד:

1. האינדיבידואליזם הקיצוני הוא דוקטרינה לא סבירה ביותר. היא פוגעת בתפיסה המוכרת והשכיחה ביותר שלנו - בני אדם הם בע"ח חברתיים. אנו אנושיים בזכות חיינו המשותפים. העושר מיוצר תמיד באמצעות שיתוף פעולה אנושי. אפילו תגליות של חוקר בודד ועצמאי הינן אוצר משותף שכן לולא החברה לא היה לו מה לחקור. הקניין הוא תוצר חברתי; הקניין משקף את הקשר ההדדי בינינו לפחות באותה מידה שהוא משקף את הקיום הנפרד של כל אחד מאיתנו. רוב התוצרים החברתיים המשמעותיים התקבלו משיתופי פעולה; רק המאמץ המרוכז של רבים הפך את ההישג לאפשרי בכלל.
2. אינדיבידואליזם קיצוני דוחה את התפיסה המוסרית - הוא מהלל אגואיזם, מריע לתחרות אכזרית ומפחית את הערך האנושי לערך כספי. הוא שולל כל אחריות חברתית לדאוג לחלשים ולחסרי המזל.
3. צדקה פרטית אינה פתרון הולם לקשיים החברתיים הנוצרים מאותו אינדיבידואליזם קיצוני. ראוייה ככל שתהיה, היא אינה כלי יעיל לטיפול בפגעים החברתיים שסבוכים ונפוצים. העוני מעוגן במבנה החברתי שלנו - בהקשר החברתי ובהיסטוריה האנושית - וברגע שאנו מבינים זאת, נעשה ברור שבעיות שנוצרו באופן חברתי הן בתחום אחריותה של החברה.
4. הקפיטליזם, תהיינה אשר תהיינה כל מעלותיו, יוצר בהכרח מנצחים ומפסידים; הצלחתם של אחרים בהכרח באה על חשבון אחרים. לפיכך, בעלי הרכוש קשורים לחסרי הרכוש יותר משהיו רוצים לתאר לעצמם. אם כן, הקניין אינו מעניק לבעליו זכויות שעומדות מעל החברה. בעלות לא מצדיקה תביעת חסינות מפני צורכי החברה - ההפך הוא הנכון. בעלות היא-היא המקור לאחריות חברתית.
5. כלכלה חופשית לא יכולה לבוא יחד עם חירות ודמוקרטיה מכמה סיבות:
  - תחרות קפיטליסטית בלתי מרוסנת יוצרת תמיד פערים גדולים של עושר ועוני. במעמד התחתון של העוני אנו מוצאים אנשים מיואשים, חסרי אונים, ושליעיתים ללא מקום לישון בו. ללא כבוד אנושי בסיסי, חירות ודמוקרטיה הן מילות ריקות.
  - עוצמה כלכלית מולידה עוצמה פוליטית - לשליטה כלכלית יש נטייה להפוך לשליטה פוליטית ובכך למעשה אנו כבר שוללים את הדמוקרטיה; שלטון הרוב.
  - דמוקרטיה אמיתית כרוכה בקיומה של תחושת סולידריות חברתית. הליברליזם הקלאסי ממס את הדבק הקושר את העם הדמוקרטי יחדיו. הוא מפרק את החברה ליחידים נבדלים ומופרדים זה מזה באופן קיצוני. אם נתאר את זה בצורת מטאפורה; הליברל הקלאסי סבור שלחברה לא יכולה להיות יותר לכידות משיש לתפוחי אדמה בשק (:).
  - אותו אי-שוויון כלכלי גורם לסכסוכים חברתיים - הדמוקרטיה היציבה ביותר הן דמוקרטיה המתרחקות מקיצוניות של עושר ועוני. כאשר הפער בין העשירים לעניים גדול מדי, זעם, טינה וקנאה משסעים את המארג החברתי.
  - ציבורים דמוקרטיים דוחים באופן טבעי את הליברליזם הקלאסי. ציבורים דמוקרטים רבים - שמורכבים מקבוצות גדולות - מאמינים כי פירוק הביטוח הלאומי או יתור על מס הכנסה פרוגרסיבי יביא לאסון.
6. עיקר האמונה שכל הליברלים הקלאסיים מסכימים עליו הוא כי שוק חופשי משרת על הצד הטוב ביותר את טובת הכלל. יש לדחות טענה זו. האמונה כי האינטרסים האנוכיים של בנ"א שונים רבים מסתכמים תמיד בטובת הכלל כרוכה בזינוק גדול אל עבר אמונה נאיבית. מניע הרווחה האישי לא יכול לטפל בסוגיות ציבוריות רבות שמעצם טבען דורשות נקודת מבט קהילתית רחבה. שיקולי הרווח וההפסד של תאגיד בודדאי לא זהים לאינטרס לאומי. מה שנעדר בבירור מהליברליזם הקלאסי הוא תפיסת החברה כיותר מאוסף של אינטרסים פרטיים.
7. מבחן השטח - אין מתאם בר-הוכחה שיכול לאמת את התזה הליברלית הקלאסית האומרת שככל שהכלכלה חופשית יותר מהתערבות ציבורית, היא משגשגת יותר. דווקא הכלכלות המשגשגות ביותר בעולם הן אלה שהממשלה מתערבת בהן.

הליברליזם של ג'ון רולס

בנ"א הם יחידים רציונאליים, נאורים ואנוכיים. זכויותיהם ורווחתם צריכות להיות במוקד המדיניות החברתית. אע"פ שהם קשורים זה לזה בקשרי מסחר, קהילה וחיים מוסריים, אין להקריב את האינטרסים של אדם אחד למען האינטרסים של אחר. יוזמה פרטית ורכוש פרטי הם בסיסיים והכרחיים. לא רק שהם אוצרים הבטחה לעושר חברתי ניכר, הם גם חיוניים להגדרה העצמית ולחירות האישית. אע"פ כן, מנגנון השוק לבדו, יהיו אשר יהיו יתרונותיו המוחשיים, אינו מדריך מספיק לחלוקת המשאבים החברתיים. לעיתים קרובות הוא אינו מצליח להביא בחשבון הגינות, גמול מוסרי וכבוד אנושי. הוא מחלק עושר בדרך שרירותית מבחינה מוסרית - לעיתים קרובות בלויית תוצאות נתעבות. לפעמים הוא מאפשר את השעבוד הלא מוסרי של אחדים לאינטרסים של אחרים. לפיכך יש למתן את מנגנוני השוק ע"י אימוץ מחושב של קווי פעולה חברתיים, הממתנים את התוצאות הקשות של הקפיטליזם.

קניין פרטי, על אף כל חשיבותו, הוא לא זכות מוחלטת. הוא מוחזק בהקשר של חיים חברתיים משותפים, ולפיכך ניתן להסדירו ולהגבילו על מנת לטפח יעדים חברתיים חשובים. על אף שלעולם אין לנקוט בה בקלות ראש, חלוקת קניין פרטי למען צורך ציבורי בוער היא זכות מיוחדת ולגיטימית של הרשויות שהוסמכו כדין המייצגות את רצון העם. האחריות שלנו לבני החברה חלשים יותר היא בסיסית ואין להשתמט ממנה. מעבר לעצה הפיקחית של "מאוחדים נעמוד, מפולגים ניפול", החברה כמכלול מחויבת מוסרית לחבריה שמזלם שפר עליהם פחות - ולא רק כעניין של צדקה אישית. החזון הדמוקרטי אינו מתמצה בנהגים רשמיים כמו בחירות תקופתיות או הליך משפטי נאות. לא פחות מזה הוא כרוך במחויבות לכבוד אנושי ואוטונומיה עצמית. כאשר חברים במדינה אינם מסוגלים למלא את תפקידיהם באזרחים פעילים בשל חוסר-כל, אנאלפביתיות או ניצול אכזרי, שהו עניין חברתי ולא רק פרטי.

עסקים פרטיים הם ארגונים עושי רווח; הם אינם מחפשים בהכרח את טובת הכלל. הטענה שמיליון עסקים שונים, שכל אחד מהם חותר אחר רווחיו שלו, מתמזגים תמיד בהרמוניה על מנת לשרת את רווחת הציבור היא כוזבת וחסרת אחריות גם יחד. האמת היא לעיתים קרובות שונה לגמרי. יש לפקח על עסקים פרטיים ואם יש צורך בכך, לרסן אותם במטרה להגן על הציבור מפני החמדנות ותאוות הבצע הפוטנציאלית שלהם. המוסד היחיד, שמתעלה מעל אינטרסים כיתתיים ושיש לו פרספקטיבה חברתית כוללת הוא הממשלה. כנציגה המוסמכת של רצון העם, הממשלה מגלמת באופן ייחודי את השאיפות המשותפות של הקהילה הפוליטית כולה. הממשלה אינה האויב! אע"פ שביוקררטייות איטיות ומגושמות הן סכנה שיש להימנע ממנה, תפקידה הנאות של הממשלה אכן כרוך בוויסות, בניהול ובפיקוח על אותם היבטים של החיים הציבוריים הדורשים פרספקטיבה חברתית רחבה. כמו כן, הוא כרוך בתפעול מכלול תוכניות הרווחה החברתיות הדואגות לקבוצות שהן מקופחות בשל אפליה חברתית והיסטורית מושרשת - אלה שמנגנון השוק אינו יכול להועיל להן.

במונחים קונקרטיים יותר, ליברלים של רווחה כמו רולס תומכים בסדרת תוכניות חברתיות בקנה מידה רחב, המיועדות לרכך את התוצאות של התחרות הקפיטליסטית. הידועות ביותר מבין התוכניות הללו הן:

- ביטוח דמי אבטלה - מרכז את המהלומה של אובדן מקום עבודה ע"י אספקת הכנסה זמנית עד שתימצא עבודה חדשה.
- תוכנית ביטוח לאומי - מבטיחות לעובדים כבוד ורווחה בערוב ימיהם.
- תוכניות רפואיות לעניים ולקשישים.
- סיוע סעד - לאלה שאינם מסוגלים לדאוג לעצמם באופן כרוני.
- תמיכה חינוכית - אמצעים משווי-הזדמנויות בעבור אלה שנסיבות חייהם מציבות אותם בעמדת נחיתות בתחרות השוק.
- חקיקה להעסקה הוגנת - לרבות תוכניות אפליה מתקנת. חקיקה המבטיחה לאלה שסבלו מהיסטוריה ארוכה של אפליה, שצורכיהם יקבלו תשומת לב מיוחדת בשוק.
- דיור במחירים נמוכים לבעלי הכנסה נמוכה.
- קביעת תקנים המקפחים על תעשיות - תקני בריאות, בטיחות ואיכות במסחר בתעשיות בעלות סיכון פוטנציאלי כמו תעשיית התרופות, התעופה, נשק וחומרי הדברה. כמו כן גם תקנים לשעות עבודה, תנאים סוציאליים, בורות בסכסוכי עבודה ומשכורות מינימום.
- חקיקה להגנת הסביבה.
- שיטת מיסוי פרוגרסיבי - על מנת להבטיח שעלויותיהן של תוכניות הרווחה תיפולנה בעיקר על שכמם של אלה היכולים להרשות לעצמם יותר מאחרים לשלם בעבורן.

ביקורת על טיעונו של רולס

- בטיעונו של רולס ניתן לראות אינדיבידואליזם מוגזם - אין שום קשר משותף בין "הנושאים והנותנים". הם כמו אטומים טרום-חברתיים שאוחדו ע"י ההכרח המעשי של כינון החברה. אין להם מכנה משותף יותר מאשר שני משקיעים באותה חברת מניות.
- ליברלים קלאסיים רואים בטשטוש הגבולות שעושה רולס בין יחידים אינדיבידואליים עלבון ללוגיקה ולקניין הפרטי של כאחד. התרגיל העיוני של רולס אינו לגיטימי מפני שמסקנות קולקטיביסטיות מוטמעות כבר בעצם טבעו של ניסוי המחשבה שהוא מבקש לערוך. ההצגה כי "הנושאים והנותנים" פועלים כל אחד מאינטרס שלו היא פיקציה שקופה. ניתן להגיד שהטעות הבסיסית של רולס נעוצה באי-יכולתו להבין

שמה ששייך לי תלוי במה שאני עושה ולא במה שאחרים מחליטים.
○ מפלות ליברליזם הרווחה: מפלות בפועל שקרו בשנים האחרונות וגרמו למבקרים שלו לנצל זאת כטיעונים נגד הרעיון:

- נוצרו גירעונות בכלכלה של המדינות שדאגו לליברליזם של רווחה - הלוואות ממשלתיות למשק כדי לעורר אותה "מתנומה" התגלו כרוחות מברכה.
- הכמות האדירה של כספים שדרושה לכיסוי הוצאות מערכות הרווחה (ביטוח לאומי וכו') גורמת לפשיטת רגל של המדינה.
- תוכניות הרווחה יוצרות מערכות ומבנים בירוקרטיים מסובכים ביותר בעלי חוסר יעילות.
- ההוצאות הכרוכות בהפעלת הבירוקרטיה מעמיסות מיסים על המשפחה הממוצעת שגם ככה עמלה קשה למחייתה באופן מדאיג.
- תוכניות הרווחה שנועדו לסייע לנזקקים הפכו לעתים קרובות מדי למקורות של כסף קל, המרפים כל יוזמה ומטפחים תלות. יוצרות אוכלוסיות של טפילים מקצועיים המומחים בתמרון המערכת.
- ההנחה כי הסביבה קשת היום היא זו שגורמת לפשיעה - ובכך מורידה את האחריות מכתפי האדם הפרטי - גורמת לאובדן ההזדמנות לשיפור אמיתי. גם במונחים מעשיים בלתי מתפשרים, הניסיון לשנות סביבה חברתית מתברר לעיתים קרובות כעקר למדי. מה שמטואטא החוצה דרך הדלת הרבה פעמים חוזר פנימה דרך החלון; כשקבוצה אחת של סימפוטומים נמחקת, קבוצה אחרת (שבעייתית לא פחות ממנה) תופסת את מקומה.

מליברליזם של רווחה לסוציאל-דמוקרטיה

• סוציאליזם פביאני

קבוצה של סוציאליסטים אנגלים שהאמינה כי סוציאל-דמוקרטיה תנצח מאחר וחירות פוליטית ושוויונית כלכלית הן בעלות ברית טבעיות; כל אחת מהן היא התנאי ההכרחי למימוש אמיתי של האחרת - סוציאליזם הוא ההיבט הכלכלי של הדמוקרטיה, כשם שדמוקרטיה היא ההיבט הפוליטי של הסוציאליזם. באינטלקטואלים, הפביאנים האמינו בכוח ההיגיון והאמינו כי יש לחלחל את החשיבה ההגיונית לכל חלקי החברה. לבסוף התפכחו מן האשליה לגבי יכולתו של כל פלוני ואלמוני לחשוב בהיגיון.

• סוציאליזם באירופה

סוציאליסטים שפעלו בסוף המאה ה-19 ונטו לפוליטיקה של עימות, עמידה הירואית על עקרון, ולחזיונות אוטופיים על מציאות אנושית מתוקנת בצורה רדיקלית (התבססו על מחשבה מרקסיסטית). באופן פרדוקסלי, ההצלחות שלהם שחקו את המחויבות האידיאולוגית שלהם; מעמד ועוצמה יצרו אינטרסים שהם רצו לשמר. באופן בלתי נמנע, הלהט המהפכני והבלתי מסווג שלהם החל לדעוך.

אדוארד ברנשטיין, סוציאליסט גרמני בולט, זעזע את הממסד הסוציאליסטי בספרו "**סוציאליזם אבולוציוני**" - הוא קרה לסוציאליסטים להכיר בכך שהמציאות הכלכלית והפוליטית השתנתה מאז הימים בהם מרקס ואנגלס חיברו את "**המניפסט הקומוניסטי**"; העניינים לא נעשו עניינים יותר, אלא להפך. מעמד הפועלים השתפר באופן כללי. סוציאליסטים אנרכיסטים צריכים להסתגל לעולם של אפשרויות פוליטיות. האינטרסים של העניינים אינם נעוצים עוד בהחרמת התהליך הפוליטי. לפועלים הייתה צומחת תועלת רבה יותר אילו השתמשו בכוח ההצבעה ובהשפעה הפרלמנטרית שלהם כדי לתקן את מה שניתן לתקן כעת, במקום לחכות למפץ מהפכני גדול שיזניק את כולם באורח פלא אל עידן החירות.

את מימוש הטענה הזו אנו יכולים לראות באופיין החדש של המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות; נציגיהן הפרלמנטריים אינם עוד פועלים מחוספסים העוזבים את המחרטה או את הנפחיה כדי להשמיע את קולם לצורכי חבריהם. היום הם ברובם הגדול מקצוענים בעלי השכלה אקדמית. רוב התומכים במפלגות הללו באים מן מעמד הביניים ומן האינטלקטואלים.

• ליברלים של רווחה אמריקאים וסוציאל-דמוקרטיה

הסוציאל-דמוקרטיה לא זכתה למקום רב בחיים הציבוריים האמריקאיים. תמיד היה לה ריח זר, אירופאי. פרט לכמה נגיעות קטנות בשנות השלושים (השפל הגדול) ובשנות השישים, הסוציאליזם שימש בד"כ כמושג מעליב במילון הפוליטי האמריקאי. אע"פ, יש הרבה מן המשותף לסוציאל-דמוקרטים באירופה לליברליזם-הרווחה באמריקה. לעיתים קרובות מעירים, שלליברלים של רווחה אמריקאים יש פוטנציאל גדול יותר לנוע שמאלה מאשר לליברלים של רווחה בהקשר אירופאי. הם נוטים לגלות אהדה רבה יותר כלפי הסוציאליזם מאשר ליברלים אירופאים. "ההבדל בין ליברליזם חברתי [כלומר, ליברליזם של רווחה] וסוציאליזם דמוקרטי הולך וקטן, כך שבשלב מסוים ייתכן שהוא יהפוך ללא יותר מאשר ספיח זעיר" (מתוך ספרו של אירבינג הו "הרלוונטיות של הליברליזם").

אע"פ שאמונת רבות של ליברליזם הרווחה היו משרתות סוציאל-דמוקרטים טוב למדי, אנו חייבים לזכור שאפילו שהשניים מתקרבים, הדבר נעשה מתוך שתי נקודות מבט שונות מאוד; הליברלים מתוך יוזמה חופשית כלכלית והדמוקרטים מתוך שמאל רדיקלי בעל מצע פוליטי שונה מאוד.

• מה מפריד בין הליברלים של רווחה לסוציאל-דמוקרטים?

קרוב לוודאי שההבדל העמוק ביותר המפריד בין השטחים הגובלים זה בזה של ליברליזם הרווחה והסוציאל-דמוקרטיה קשור להנחות שלהם בנוגע לטבע האנושי. הליברלים - הדימוי החברתי הבסיסי שלהם הוא זה של יחיד אוטונומי, רציונאלי, אנוכי. גם אם החלשים והעניים זקוקים לסיוע, זה כדי שיוכלו להמשיך להיות אינדיבידואלים בכבוד ובאוטונומיה. הדמוקרטים - האמונה שלהם מבוססת על האופי החברתי של האדם מיסודו. בנ"א אינם אטומים נפרדים ולכן האמונה באוטונומיה אינה מאפיין השייך ליחידים נפרדים אלא היא חייבת להיות מיד בתוך מסגרת קהילתית. דוקטרינות מעין אלו הסתיימו פעמים רבות כקולקטיביזם חונק ושיטות רודניות ועל כן הסוציאל-דמוקרטים ערים לסיכון זה. הם מזהירים כי אסור להניח לשאיפה לחברה צודקת ושוויונית לבלוע את הצורך הלא פחות מכריע בחירויות דמוקרטיות. מאחר וחברה אשר מחולקת בחדות לעניים ועשירים היא אינה חברה בעלת איזון בצדק, השוק צריך להיות חדור במידה מסוימת באותה רוח שיתופית, שוויונית ודמוקרטית השוררת בזירה הפוליטית. מתוך הבנה זו ומתוך הבנה כי הבדלים בהכנסה, במעמד ובעוצמה ילוו אותנו תמיד, יש להישמר כי הפערים הכלכליים יהיו בתוך גבולות המקיימים את החברה בהתאחדות מוסרית של בנ"א שווים. כאשר פערים סוציו-אקונומיים יוצרים מעמד תחתון שצלם האנוש שלו הושחת, המחלה החברתית מתחילה. יש להודות שקווי הגבול בין שתי הגישות מטשטשים לעיתים קרובות וקשה להתיר את הסבך ביניהם.

• **הבעיות של הסוציאל-דמוקרטיה בת זמננו**

תהא אשר תהא עוצמתה כחזון מוסרי ואידיאולוגי, לא הכל כשורה אצל הסוציאל-דמוקרטיה בת זמננו. יש סימנים המעידים על כך שהיא איבדה את דרכה; מאז שנות העשרים ועד תקופה ניכרת לאחר מלח"ע ה-2, היא נקשרה למצע פוליטי של הלאמה של תעשיות מפתח (שהולכת ונעלמת עקב הסכמה כי תחרות קפיטליסטית חייבת להיות במרכזה של כל כלכלה מודרנית) ותכנון כלכלי מרכזי שהעמיס לרוב על הצרכנים. אם שני הרעיונות המעשיים הללו של הסוציאל-דמוקרטיה כבר אינם רלוונטיים לתקופה המודרנית של ימינו, מה נשאר לה להציע לנו?

פרק 5: השמאל הרדיקלי - החזון של מרקס

שבת 20 מאי 2023 19:03

נפילתו של ענק

עלינו לזכור שהקומוניזם צמח מתוך כמה מן השורשים העמוקים ביותר במסורת המוסרית והפילוסופית המערבית שלנו. על אף שאנו כעת יודעים את סופה של ברית המועצות ואת הפגעים הקשים בשלטון הקומוניסטי, יש לנסות ולעשות הבחנה - לבדוק האם הבעיה היא בעצם הרעיון הפילוסופי או בביצוע הסובייטי. עלינו לשאול:

1. באיזו מידה האידיאולוגיה והמעשה הסובייטי היו נאמנים לתפיסות מרקסיסטיות?
2. האם קריסת הקומוניזם הסובייטי זהה להתערערות האמון במרקסיזם?
3. באיזו מידה אחריות הדוקטרינות המרקסיסטיות לפשעים הסובייטיים?

את ההבדל בין הקומוניזם לפאשיזם ניתן לתאר כך: המרקסיזם נולד מתוך השאיפות האנושיות ביותר - זו הייתה פילוסופיה של שחרור, שבאופן טרגי נעשתה להפך הגמור שלה. הפאשיזם בניגוד לכך, היה רעל מראשיתו - הוא הפך בפועל למה שניבא בדיוק בתיאוריה. כפי שניסח זאת שלמה אבינרי - "אם הפאשיזם הוא השטן, אזי הקומוניזם ניתן לתאר בצורה הטובה ביותר כמלאך שנפל". בגלל אותה מורכבות בהיסטוריה של המרקסיזם, נבחן כל חלק וצעד בחזונו של מרקס.

• מקורות הסוציאליזם המודרני

אם "נקפוץ במכונת זמן" לאחת מהערים באירופה באמצע המאה ה-19 נראה תמונה מחרידה של עוני נוראי. כל העוני שהיינו רואים היה מצער אותנו כפליים בגלל העושר וכוחות הייצור העצומים ששחררה המהפכה התעשייתית. הייצור גדל יותר מפי 4 תוך כמה עשורים, אולם הפועלים לא זכו לקבל דבר מיתרונותיו - אדרבה, מצבם הפך נואש עוד יותר. צלם האנוש היה בהם הושחת עד לבלי די והזעם שהיה עולה בנו היה מקרב אותנו לדחפים המוסריים העומדים בלבה של המחשבה השמאלית הרדיקלית המודרנית - יהיו אשר יהיו הזרמים האחרים שהזינו את האידיאולוגיה הרדיקלית השמאלית, זעם מוסרי היה במרכזה. תפיסות אלו עלו זמן רב לפני שקארל מרקס נתן להן ניסוח קלאסי. אנו רואים ראייה לכך ב**חיבורו של תומס מור "אוטופיה"** משנת 1516.

• הסוציאליסטים האוטופיסטים

אנשים אלה היו אנשים שחלמו וביטאו התלהבות פשוטה, תמימה ונטולת מאמץ - חלמו חלומות סוציאליסטים מנותקים מן המציאות ומן הכוחות האמיתיים המעצבים את העולם (לפי הביקורת של מרקס נגדם). עם זאת, מתקנים ומהפכנים מאוחרים יותר, בייחוד מרקס, שאבו תובנות חשובות מאותם סוציאליסטים אוטופיסטים. בין אוטופיסטים אלו היו:

1. שארל פורייה (1772-1837)

טיפוס תימהוני מובהק שבילה את רוב זמנו בישיבה בבית קפה בפריז בציפייה לנדבן שיממן את יישום תוכניתו. התובנה המרכזית שלו הייתה, **שהעבודה, כשלעצמה, איננה דבר מאוס**. המגוון הטבעי של נטיות אנושיות, אם יאורגן כהלכה בהתאגדות וולונטרית הרמונית, יביא לחברה שבה כולם עובדים בחריצות ועם זאת כולם חופשיים. למשל, אוהבי חיק הטבע לא יראו בעבודתם כשומר יערות עבודה אפורה כלל וכלל.

2. רברט אוון (1771-1858)

עשה הרבה יותר מאשר לחלום על הרמוניה חברתית; הוא תרגם את רעיונותיו לקהילה מתפקדת. הוא לא היה צריך להמתין לנדבן - כתעשיין עשיר, הוא ניצל את עושרו לחתירה אחר המטרות הסוציאליסטיות שלו. טענתו המרכזית של אוון הייתה שב**"א הם תוצר התנאים בהם הם חיים**. מערכות חברתיות מעוותות יוצרות בנ"א מעוותים. הרעיון שניתן לשנות את האופי האנושי ע"י שינוי המציאות החברתית העומדות בבסיסו נשאר חלק בלתי נפרד מהשקפת העולם האופטימית של הסוציאליזם.

3. קלוד אנרי דה סן סימון (1760-1825)

אביר אריסטוקרטי, הרפתקן ותימהוני. האמין שההיסטוריה האנושית התקדמה בשלבים שניתנו לחיזוי. **באמצעות תכנון נאור, מקצועי, ניתן לחסל את העוני**, לשפר את היעילות, ולענות על צרכים חברתיים. הסוציאליזם הוא אפוא הפיקוח הרציונלי על עניינים חברתיים באמצעות שלטון של מומחים. פיקוח רציונלי מודע על עניינים חברתיים עדיף על החלטות אינדיבידואליות. יתרה מכך, הארגון החברתי והמעשה הפוליטי יכולים להפוך למדעיים. כלומר מבוססים על שיטות מהימנות וידע וודאי.

• גיאורג פרדריך הגל

היה פילוסוף גרמני גדול ומוכר ביותר בשנים 1770-1831 שהיה להשראה גדולה למרקס בתורתו. יחד עם זאת, למרקס הייתה ביקורת כבדה כנגד הגל - למרות פריצת הדרך האינטלקטואלית הרבה שלו, הוא סירב בהתמדה לנצל את הפוטנציאל הפרוגרסיבי שהשתמע מרעיונותיו והעדיף להצדיק את העבר וההווה במקום לקדם את חזון העתיד. היות שהדרך לסוציאליזם המרקסיסטי עוברת דרך תפיסותיו הפילוסופיות-היסטוריות של הגל, נצטרך להבין את תורתו של הגל תחילה לפני שנמשיך לבחון את הקומוניזם לעומקו. הפילוסופיה של הגל בחנה את ההיסטוריה (ועל כן נקראת "פילוסופיית ההיסטוריה") והייתה עשויה בקנה מידה אדיר - אולי היא הייתה הניסיון הנועז והשאפתני ביותר שמישהו עשה אי-פעם להבין את העבר האנושי. הגל טען שההיסטוריה מתעדת את התפתחות הרוח, העוברת תמורות (=שינויים) חוזרות ונשנות ומתקדמת בשלבים. לרוח זו יש שני הביטים: 1. מתגלמת בדחף האנושי להתקדם למימוש עצמי והבנה. 2. אינה אלא הלוגיקה האלוהית - ככל שהמין האנושי הולך קדימה כך הוא מגלה את האלוהות הטבועה בעולם. בכל תחנה לאורך נתיב ההתפתחות האנושית רק כמה יסודות חלקיים, לא מושלמים בלוגיקה האלוהית, נעשים גלויים לנו לעין. במילים אחרות, **השקפת העולם של תקופה מסוימת היא התגלמות הרוח באותה נקודה היסטורית**. מכאן נובע שתקופות מאוחרות יותר הן מפותחות יותר בהבנה שלהן מתקופות מוקדמות יותר (ולא כמו התפיסה שיש ביהדות של ירידת הדורות; שהדורות הקודמים יותר חכמים ומבינים את העולם מהדורות החדשים).

הדיאלקטיקה (=דיון, דיאלוג) היא המנוע להתקדמות האנושית שלנו כלפי אותה רוח והבנה אלוהית. כאשר ישנו עימות בין שתי דעות (תזה מול אנטי-תזה), והוא כבר מיצה את כל האפשרויות האינטלקטואליות שלו, עמדה שלישית שלמה יותר (הסינתזה), שבנויה על כוחה של כל אחת משתי העמדות הקודמות, מופיעה בבירור בקו האופק האינטלקטואלי שלנו. ומול אותה עמדה שלישית מתפתחת עמדה רביעית שהיא אנטי תזה וכן הגלגל של הדיאלקטיקה ממשיך. היסטוריה, עפ"י ההשקפה ההגליאנית, היא מימוש של התובנה האלוהית הטבועה העולם באמצעות המנגנון הדיאלקטי.

הגל היה מודע לכך שרעיונות אף פעם לא שארים רעיונות בלבד. הם עושים את דרכם בהכרח אל תוך העולם. ברגע שהם מתהווים, רעיונות בוראים את העולם בדמותם ובצלמם. מבחינה פילוסופית, **פרשנות זו של ההיסטוריה, שבמרכזה עומדים רעיונות, מוכרת כ"אידיאליזם"**. היסטוריה היא פילוסופיה בצורתה הקונקרטי, כשם שפילוסופיה היא היסטוריה בצורתה האינטלקטואלית.

לדעת הגל, המדינה המודרנית, על השיוויון המשפטי-חוקתי שהיא מקנה לכל אזרחיה, מייצגת הישג מוסרי חסר תקדים. לפיו, יש שלוש צורות התאגדות שנות, הפתוחות למין האנושי: 1. המשפחה. 2. החברה האזרחית. 3. המדינה. הגל טוען כי המשפחה אינה יכולה להיות השלב הסופי בהתפתחות האנושית שלנו מאחר ויש לה שתי חסרונות: 1. הגנה של בן משפחה על אחר נובעת מאינסטינקטים ביולוגיים ולא מוסריים. 2. המשפחה מוגבלת לקבוצה מסוימת של יחידים. מתוך צורת התאגדות זו אנו "מגיחים" לשוק הכלכלי; קונפליקט ותחרות בין יחידים הם צורת ההתאגדות הנפוצה. ברור שגם התאגדות זו אינה יכולה להיות גורלנו הסופי מאחר ואין בה את האלטרואיזם (=שיתופיות, אחד בשביל כולם וכולם בשביל אחד) של המשפחה אך כן יש בה את האוניברסליות בניגוד אליה. מהיתרון של התאגדות 1 ו-2 אנו מגיעים להתאגדות 3: המדינה. המיזוג של האלטרואיזם ואוניברסליות במדינה מעניק לה מעמד מועדף. היא מייצגת פתרון מוסרי סופי לבעיית ההתאגדות האנושית. הגל נותן לעצמו את הקרדיט ואומר כי חשף את התכלית והמבנה הבסיסיים של ההיסטוריה האנושית. על בסיס זה, הוא תופס את מחשבתו שלו כסינתזה סופית, המיישבת את חוסר המנוח הדיאלקטי שהניע את ההיסטוריה קדימה עד כה. לפי דבריו, תכליתה הסופית של הרוח היא החירות. להיות חופשי פירושו להכיר בצורה שההיסטוריה לבשה כהכרחית, להבין את הקיים כמה שצריך להתקיים.

קארל מרקס

נולד בגרמניה למשפחה יהודית שהתנצרה (משום אסור היה ליהודים לעסוק במשפטים). חי בשנים 1818-1883. על אף רצונו של אביו שילמד משפטים, קארל העדיף פילוסופיה משום שהיא לא עסקה בתקדימים קבועים של העבר אלא בתביעות של ההיגיון הביקורתי (לפי דבריו). הוא למד באוניברסיטה בגרמניה - היכן שהגל למד 10 שנים לפני כן - ושם גם נודע לפילוסופיה הרחבה של הגל. לפי הלימודים של הגל, היסטוריה היא תוכנית אלוהית שיש להבינה ולא להתנגד לה. אמרתו המפורסמת היא "**האמיתי הוא רציונלי והרציונלי אמיתי**". קארל המשיך ולמד גם את הטענה כי תפקידה של הפילוסופיה הוא להתריע כשאין את אותו "רציונלי" במציאות. הפילוסופיה צריכה להיות שופר התבונה, במקום להצדיק בעיוורון את השלטונות.

בחברה הקפיטליסטית החפצים הם שחיים ואנו, יוצריהם, איננו אלא הנספחים שלהם; אנחנו בעלי בתים, בעלי חוב ולא החוב בבולטותו. בסופו של דבר, הקפיטליסט נראה כצל של מה ששייך לו. הקפיטליזם מייצר את האמצעים לשחרור האדם, אבל מונע את מימושו. בעבור מרקס, כאשר מציבים אותו למול הבורגנות, הפרולטריון הוא התגלמות כל מה שאינו כשורה בקפיטליזם. הפרולטריון הסובל הוא שלילת הקפיטליזם בבבדו ובעצמו - הם סובלים בצורה כלל אנושית, שבעבורה אין מרפא מלבד שחרור אנושי כללי. הם סובלים מתודעה כוזבת שהבורגנות הכניסה להם. לפיכך המרד

שלהם הוא המרד של האנושות עצמה. מעמד הפרולטריון נושא את מסר הפילוסופיה בעצם קיומו; הם האמצעי החי להגשמת הרצון העתיק-יומין לאמנציפציה אנושית. הפילוסופיה מצאה במציאות שבה חי הפרולטר (=יחיד ממעמד הפרולטריון) כלי נשק ממש.

תודעה כוזבת = כאשר רעיונות שולטים באדם/קבוצה חרף אי-התאמתם לאינטרסים שלו או של אותה קבוצה.

הביקורת אפוא של מרקס על הקפיטליזם היא - הקפיטליסטים שומטים את הקרקע מתחת לרגליהם. מי יקנה את מה שהם מייצרים אם רוב-רובו של השוק הפוטנציאלי שלהם מתקיים בדוחק או בעוני שאף גרוע מזה? על כך מרקס מתאר את המצב במטאפורה של משה רבינו בתנ"ך - הקפיטליזם מראה לנו את הארץ המובטחת, אך אינו מסוגל להוביל אותנו לתוכה.

על אף שמרקס רחש אך בוז לדמוקרטיית הקפיטליסטיות של זמנו, החברה הקומוניסטית האידיאלית שלו היא דמוקרטית במובן רדיקלי. הדמוקרטיה לא תהיה עוד תחרות כוזבת, שבה ניצחון העשירים מובטח מראש. דמוקרטיה קומוניסטית אומנתית תתעלה מעל האינטרסים הסותרים ששיסעו עד כה חברות לגזרים. בהיעדר קונפליקט או כפייה, יהא זה מפגש הרמוני בין בנ"א חופשיים, אוטונומיים ומשתפי פעולה. על אף שהעבודה עדיין תהיה נחוצה, היא לא תהיה עוד קשה ומשעממת. הכוחות היצירתיים-אסתטיים הטבעיים בנו יהיו הכוח המניע מאחורי עבודתנו. האמנות תהפוך לתוכן העבודה. העולם שניצור יהפוך את האידיאלים האנושיים של הרמוניה ויופי לאובייקטיבים. הרכושנות תיעלם כאשר הגורם שלה, המחסור, יודבר. לא נהיה עוד קנאים ורכושניים ביחס לשפע האובייקטים החומריים, כשם שאיננו רכושניים ביחס לאוויר הנמצא בכל מקום, על אף הצורך המכריע שלנו בו.

על אף שמרקס לא ממליץ על תכנון מרכזי או ריכוז של שליטה כלכלית ופוליטית - אם כבר, עושה רושם שהוא חשב על יוזמות מקומיות - הוא אכן רואה בבעלות ציבורית שיתופית אלטרנטיבה קומוניסטית לרכוש פרטי.

יחסי אנוש יוצבו על בסיס חדש. בנ"א לא יהיו עוד נספחים לרכוש שלהם ולמעמדם החברתי. המושג להיות, ולא המושג לרכוש, יהיה מושג המפתח במילון האנושי הלא מנוכר שלנו.

המשפחה, כמוסד פטריארכלי המבוסס על חלוקת עבודה כלכלית וביולוגיות, תוחלף בצורות חדשות של התאגדות אנושית, שבהן שוויון, בחירה חופשית, אהבה, וצורך אנושי יהיו מכריעים. על אף שמרקס דחה "אהבה חופשית", מה שיבוא במקום משפחה הגרעינית הסמכותית ישחרר את האהבה ואת החושניות מן האילוצים המדכאים שבהם הן נתונות. היות שתנאים חברתיים קובעים תודעה, התנאים הדומים שהקפיטליזם כופה בכל מקום הוא מנצח ייצור אחדות בין לאומית של מעמד הפועלים. הלאומיות תיחשף ככלי להולכת שולל, שבאמצעותו ממתנת האידיאולוגיה הבורגנית באופן מלאכותי קונפליקט מעמדי וזורעת את אשליית הסולידריות. הלאומיות תפנה את הדרך לאנושות חסרת גבולות, חסרת מדינות.

ביקורת על חזונו הטהור של מרקס

כמובן, קל מדי למנות את הכישלונות של הפוליטיקה הסובייטית ולהטיל את האחריות להם על מרקס, אך כפי שכבר הצגנו בהתחלה, יש לעשות הפרדה - נכון לעכשיו - בין הדוגמא הסובייטית לקומוניזם שראינו עד כה מהצגתו של מרקס. רק על הצגה זו נביא ביקורת:

• העדות ההיסטורית -

- ההתרוששות הגוברת וההולכת של מעמד הפועלים, שהייתה תנאי הכרחי לתודעה המהפכנית שמרקס טען לה, פשוט לא התממשה. ללא פרולטריון מהפכני, התסריט המרקסיסטי מאבד את השחקן הראשי שלו.
- טענתו של מרקס שהלאומיות היא כוח דועך הוכחה במוטעית לחלוטין; הלאומיות היוותה ועדיין מהווה כוח חזק ועיקרי בפוליטיקה ויש מקומות בהם היא אף עולה באופן מסוכן.

• המרקסיזם מיושן -

- דווקא הפחד מפני מרד אזרחי ומהפכה, שמרקס עשה רבות כדי לעודד, הניע משטרים קפיטליסטיים להנהיג צעדי תמיכה במצוקה של הפועלים (כגון ביטוח לאומי, חוקי רווחה חברתית וכו'). על כן, "החידוש" של המרקסיזם אינו חידוש בפני עצמו שכן הוא כבר קיים בקפיטליזם.
- הניתוח הכלכלי המרקסיסטי לא רלוונטי לתקופתנו; היא אינה מתאימה למאה העשרים ואחת שרוב רובם של האנשים הם במעמד הביניים ולא חיים בדוחק לא אנושי.

• ההגזמות של מרקס -

הטענות של מרקס - כגון שכל החברות ההיסטוריות לכודות בעימותים של חיים או מוות על משאבים זעומים או שכל מדינה היא דיקטטורית-סובלנות מהגזמה לא אחראית. טענות אלו לוקחות את קיומה של כפייה, שהיא יסוד רגיל למדי בכל פעולת גומלין אנושית, והופכות אותה לשד מאיים של דיכוי שיטתי. יתרה מזו, חברות אנושיות, בייחוד חברות מורכבות כמו שלנו, אינן יכולות להסתדר בלי חלוקת עבודה. על כן, גם בטענה של מרקס על המעמדות יש מן ההגזמה. הפרשנות של הפוליטיקה כמזימה מאיימת היא מוטעית.

• היהירות של התודעה הכוזבת-

- המושג שמרקס תבע "תודעה כוזבת" הוא מושג יהיר ומסוכן; יהיר - משום שיש בכך התיימרות לדעת מה טוב, מה הם האינטרסים האמיתיים של מישהו אחר. מסוכן - מפני שהצעד הבא הוא לאלץ את "הסוררים" לחשוב כפי שהם אמורים לחשוב. אם יש דרך נכונה לראות את הדברים והיא ידועה רק להנהגה, כמה רחוקים אנו מכפייה מפלגתית?
- גם המושג "השלבים ההכרחיים של ההתפתחות ההיסטורית", בנוסף ל"תודעה הכוזבת", מציבים את ההנהגה הפרולטרית בעדה מועדפת - מאחר והיא יודעת, לכאורה, מה השלב ההיסטורי הבא ומה נכון אידיאולוגית, היא תהיה מאוד קרוב לפטרנליזם (=הורות, אני יודע מה טוב בשבילך) ואף דיכוי.

• הנאיביות של מרקס-

- האמנם הפרולטריון יהרוס את עצמו? - התחזית המרקסיסטית, כי לאחר שדיקטטורת הפרולטריות תשלים את משימה ההיסטורית (לדאוג לתנאים אנושיים של הפועלים) היא תבטל את עצמה, היא נאיבית ביותר. אין בהיסטוריה האנושית דבר שאפילו מרמז על כך שהתנהגות כזו היא אופיינית לבנ"א שאנו מכירים אותם.
- האמנם הפרולטריון מעמד אוניברסלי? - מרקס סבור שברגע שהפרולטריות ישתחרר מהעול העצום שרביץ עליו ויהיה בשלטון, הוא לא ירצה עוצמה בשביל עוצמה. הוא ירצה רק את השאיפה האנושית הבסיסית לשחרור. יש בכך נאיביות גדולה - האין זה הגיוני יותר להניח שהמון של מהפכנים נרדפים, מושפלים ובזעמים ינהיג פוליטיקה של נקמנות ועריצות? למה שלא יחזירו עין תחת עין לבורגנות שהתעללה בהם?

• אי-השלמות האנושית-

- יש לבחון בצורה שקולה האם אכן בנ"א ניתנים לשינוי רדיקלי. יש אפשרות סבירה ביותר כי גם אנשים שגדלו בסביבה טובה ובריאה יהיו בעלי תכונות רעות בדיוק כמו שיש אצל אנשים הגדלים בסביבה ללא תנאים נוחים ומאפשרים. האם סביבה בריאה בהכרח יוצרת רק קדושים?
- בראייה של מרקס כי רק חוסר יוצר קונפליקט בין אנשים יש ראייה חלקית במקרה הטוב. גם אם לאנשים יהיה שפע, הקונפליקט יעלה מתוכם מתוך השעמום.
- התחרות, הרכושנות והאנוכיות אינן מקורן בקפיטליזם. אלו הן תכונות אנושיות שיבואו לידי ביטוי בכל סביבה שהיא - בריאה ונוחה או לא. אם יש יתרון לקפיטליזם הוא בכך שהקפיטליזם מכיר באופי האנושי כפי שהוא באמת ומספק לו מסגרת בונה, שבה יוכל לבוא לידי ביטוי.
- בניגוד לדעתו של מרקס, ניכור -אי-היכולת לחיות בדרך התואמת את הצרכים והרצונות שלנו- הוא מצב תמידי של בנ"א. למעט רגעים היוצאים מן הכלל של יצירתיות ואהבה, ניכור הוא גורל אנושי שאין להתגבר עליו.
- מרקס לא ביצע את אשר דרש באופן מושלם; הוא דרש כי תיאוריה וביקורת חייבות לנטוש את עולם המחשבה ולהיכנס לעולם המעשה. בניגוד לדרישה זו, לא ביקר את עצמו מרקס על איך התיאוריה שלו תכנס לעולם המעשה מול כל הביקורות שהעלנו כעת. לעיתים קרובות קשה לאותם אינטלקטואלים לשקול את האפשרות שתיאוריות, להן הקדישו את כל חייהם, הן שגויות בגלל חוסר הניסיון שלהם עם דרכי העולם.